

Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta
Oddelek za slovenistiko

Nika Zadavec

Zvezdica Zaspanka: radijska igra, gledališka
predstava in slikanica
Diplomsko delo

Mentorica izr. prof. dr. Mateja Pezdirc Bartol

Ljubljana, september 2014

Kazalo

Izveček	3
Synopsis	3
1 Uvod	5
2 Zvezdica Zaspanka	6
3 Radijska igra.....	9
4 Gledališka predstava.....	10
4. 1 Lutkovno gledališče Ljubljana	10
4. 2 Stalno slovensko gledališče Trst.....	13
4. 3 SNG Nova Gorica	13
4. 4 Lutkovno gledališče Maribor	15
4. 5 Lutkovno gledališče za otroke in mlade Ljubljana	15
4. 6 Mini teater	16
5 Slikanica.....	17
6 Zaključek.....	22
7 Povzetek.....	24
8 Viri.....	25
9 Literatura.....	26
Izjava o avtorstvu	28

Izvleček

Zvezdica Zaspanka je pravljica Frana Milčinskega Ježka, ki jo poznajo številne generacije v Sloveniji in po svetu. Izvorno je radijska igra, premierno predvajana leta 1949. Večkrat je bila uprizorjena kot gledališka in lutkovna predstava, izšla je kot dramska igra ter nazadnje še kot slikanica, prevedena tudi v druge jezike. V prvem delu diplomskega dela sem se lotila zbiranja gradiva, nato pa njegove analize, predvsem sem se osredotočila na posamezne medije. Ugotovila sem, da je radijska igra ostala nespremenjena, posneta je bila najprej na zvočno kaseto (1970), nato pa še zgoščenko (2006). Za gledališke predstave je kot osnova služilo dramsko besedilo, za katerega je Milčinski dodal nekaj literarnih junakov (sladoledar, človek iz gumija, Pepe Lučka). Nazadnje je leta 1992 izšla še kot slikanica z ilustracijami Mojce Cerjak, nato pa še leta 2004 pri Založbi Sanje z ilustracijami Gorazda Vahna, prav tako so izdali skrajšano verzijo, prilagojeno za mlajše otroke. Prva slikanica z ilustracijami v akvarelni tehniki in pogosto popačeno perspektivo deluje manj realistično, besedilo se bolj navezuje na dramsko besedilo kot na radijsko igro, ima pa tudi nekaj unikatnih odlomkov. Druga slikanica bolj sledi radijski zgodbi, pri čemer besedilo prilagodi mediju, ilustracije so bolj realistične. Preprosta zgodba o mladi zvezdi, ki je zaradi nenehnega zamujanja kaznovana, nato pa s svojo osebnostjo uspe spremeniti razbojnika je nadčasovna, s humorjem, spevnostjo in upoštevanjem zakonitosti posameznega medija pa uspešno deluje že 65 let.

Ključne besede: *Zvezdica Zaspanka*, radijska igra, gledališka predstava, slikanica

Synopsis

Twinkle Sleepyhead is a fairytale that is well known for several generations of Slovenians as well as others abroad. Originally, children's radio play was performed in many theatres as a play and puppet play and lastly released as a picture book in 3 versions, also translated in many languages. In first part of my diploma work I focused on collecting literature and the second part on analysis. Firstly it was released as audio cassette (1970) and later on CD (1996). Theatre performances are based on dramatic text, where Milčinski added more characters (Ice cream man, Pepe Lučka) later focusing on specific media. Results show, that radio play stayed unchanged. Lastly, it was released as a picture book with illustrations drawn by Mojca Cerjak in 1992 and in 2004 published by publishing house Sanje with illustrations done by Gorazd Vahen. Shortened version for younger children was also published. First

picture book includes watercolour illustrations and often distorted perspective gives less realistic impression. Text follows dramatic text more than radio play and presents unique sections. Second picture book's plot is more similar to the radio play text is adapted to the medium. Illustrations are more realistic. Simple story about a sleepy star that kept coming late at work was punished with a visit on Earth, where she managed to change a hooligan is timeless. Comic elements, lyrical text and following the rules of specific medium is what makes it very popular and still up to date for 65 years.

Key words: Twinkle Sleepyhead, radio play, theatre performance, picture book.

1 Uvod

Frane Milčinski Ježek, ki se je rodil 14. 12. 1914 in umrl 27. 2. 1988, je bil pesnik, pisatelj, humorist, satirik, radijski in televizijski sodelavec, igralec, režiser in šansonjer. Leta 1975 je prejel Prešernovo nagrado za življenjsko delo. *Zvezdica Zaspanka* mu je prinesla Levstikovo nagrado. Po njem imenovano Ježkovo nagrado vsako leto od leta 1989 naprej RTV Slovenija podeljuje za izvirne dosežke na področju radia in televizije, ki sledijo Ježkovemu ustvarjalnemu delu. *Zvezdica Zaspanka* je moja najljubša pravljica. Spremljala me je že kot radijska igra na stari kaseti, ki me je ponesla v svet sanj noč za nočjo, nato jo je poslušala in prebirala moja mlajša sestra, danes jo ima rada sestrična. Še danes znam več kot polovico igre na pamet in velikokrat sem ljudem zastavila uganko: 3 milijarde 5 milijonov 723 tisoč petsto osemindvetdeset – od kod je ta številka in kaj pomeni? Med študijem na fakulteti sem se ponovno srečala z mladinsko književnostjo in *Zvezdico Zaspanko*, odločila sem se raziskati vse njene različice in presenečena odkrivala razsežnosti pravljice. Ko sem ugotovila, da letos mineva 100 let rojstva Franeta Milčinskega, sem vedela, da bom svoje diplomsko delo posvetila njegovi pravljici. Njegovi, moji in marsičigavi. Najprej sem začela z raziskovalnim delom. S pomočjo Cobissa, ter spletnega portala SiGledal.org sem poiskala vse *Zvezdice Zaspanke*, nato sem pregledala še vse Slovenske gledališke letopise, kjer sem našla sezname kritik za nekatere predstave. V Slovenskem gledališkem muzeju sta mi pri zbiranju gradiva pomagala Katarina Kocijančič ter Štefan Vervar. Tam sem dobila gledališke liste treh predstav (SNG Nova Gorica, LGL 1985 in 2000). Nato sem se obrnila še na posamezna gledališča. V Lutkovnem gledališču Ljubljana mi je gledališki list (sezona 2004/5), in posnetka dveh gledaliških predstav (prve s premiero leta 1955 in zadnje iz leta 2005) priskrbela Lidija Franjič, prav tako mi je pomagala s številnimi informacijami. Katarina Klančnik Kocutar, dramaturginja Lutkovnega gledališča Maribor mi je poslala gledališki list njihove uprizoritve, obstaja tudi posnetek predstave na VHS kaseti, ki ga bom še dobila, presnetega na DVD. Dominika Prijatelj iz SNG Nova Gorica mi je iz gledališkega arhiva posredovala slikovno gradivo predstave ter tipkopolis intervjuja in prispevka lokalnih medijev. Ogledala sem si predstavo v Mini teatru, kjer sem dobila tudi gledališki list. Pregledala sem tudi spletne strani gledališč ter digitalizirane časopise in revije. Za nekatere predstave gradiva še nisem dobila, saj še čakam na pregled arhivov (Stalno gledališče Trst in osebni arhiv Iztoka Valiča). V Slovanski knjižnici sem v časopisih poiskala vse kritike in jih prebrala, ter si izpisala podatke. V knjižnicah sem si izposodila tudi vse verzije slikanice, dramsko besedilo,

DVD predstave iz leta 1985 ter zgoščenko z zvočnim posnetkom (zvočno kaseto imam doma). Ob poslušanju igre sem si za lažjo primerjavo z drugimi mediji napravila tudi tipkan zapis igre. V svoji diplomski nalogi bom najprej analizirala samo zgodbo, motive, teme, osebe ter jezik, v nadaljevanju pa se bom osredotočila predvsem na različne verzije *Zvezdice Zaspanke* glede na medij, pri čemer se bom metodološko oprla na članek Mateje Pezdirc Bartol Sapramiška: slikanica, slušna igra in gledališka uprizoritev. Pri radijski igri se bom tako osredotočila predvsem na zakonitosti slušne igre, pri gledaliških predstavah bom primerjala tiskano predlogo s posameznimi uprizoritvami, predvsem z vidika inovativnosti in aktualizacije. Vse tri slikaniške izdaje bom analizirala na osnovi tipologije Marjane Kobe ter teorije slikanice Marije Nikolajeve, predvsem razmerje med verbalni in vizualnim. Prvi cilj mojega raziskovanja je zbrati čim več informacij vseh verzij *Zvezdice Zaspanke* ne glede na medij, prav tako pa z njo povezano gradivo (gledališki listi, kritike, posnetki ...). Po analizi zbranega gradiva bom na koncu poskušala odgovoriti na vprašanja, kako se je *Zvezdica Zaspanka* v 65 letih obstoja razvijala pri posameznem mediju ter zakaj je *Zvezdica Zaspanka* še danes tako popularna pravljica.

2 Zvezdica Zaspanka

Prvotna verzija *Zvezdice Zaspanke* je nastala že za dedka Mraza leta 1946, pisatelj je povedal, da je »še le čez leto ali dve nastala daljša, ki jo poznamo danes.« (Sajko 2006: 68). Milčinski je radijsko igro *Zvezdico Zaspanko* pisal na Bledu, njegov sin Matija se spominja, da je bil oče siten, ker mu ni šlo najbolje od rok, zaradi hrupa pisalnega stroja je ponoči tudi težko spal. (Milčinski 1994: 3). Razlog za nastanek te pravljice je Frane Milčinski pojasnil takole:

»Ljubezen do otrok sem podedoval po očetu, ki je bil mladinski pisatelj. Res je, da je to edino, kar mi je ostalo po njem, toda ljubezen do otrok je zelo bogata dediščina. In ker otroci tako radi gledajo mojo pisano klovnsko masko in se mi smejejo s tako svetlimi očmi in tako veselo ploskajo s svojimi toplimi rokami, sem jim v zahvalo napisal Zvezdico Zaspanko, da bi se jim tako vsaj malo oddolžil za vse dobro, kar mi store.« (Gledališki list LGL 2008: 5).

Zvezdica Zaspanka je mlada zvezda, ki se kar naprej predaja sanjam in zato zamuja v službo. Nekega večera povzroči na Zemlji katastrofo: otroci ne morejo zaspati, mornarji so izgubljeni sredi morja, pesnik pa nikakor ne najde rime na besedo lonec. Boter Mesec, ki skrbi za red na nebu, kaznuje Zaspanko tako, da jo pošlje na Zemljo, vrnila se bo lahko šele, ko bo dokazala, da je dovolj zrela za službo na nebu. Na Zemljo jo odnese nebesni pismonoša in kurir, komet Repatec. Zaspanka ostane sama, v bližnjem mestu naleti na semenj, ki je poln cirkuških

atrakcij. V zameno za pogled skozi daljnogled zvezdogledu razkrije, da ima zlate lase in mu enega podari. To pa sliši tudi najstrašnejši razbojnik Ceferin, ki ima namesto srca kamen. Zvezdico Zaspanko zvabi v svoj brlog z namenom, da ji bo, ko bo zaspala, ostrigel zlate lase, nato pa pobegnil. Zvezdica Zaspanka res pride, toda nikakor noče zaspati, ampak želi Ceferina in njegov brlog spraviti v red. Ko ugotovi, da le ta ne zna pisati besede ljuba, ga nauči in takrat mu začne v prsih biti srce. Ceferin se odloči vrniti k mami, zvezdica Zaspanka pa si s to svojo dobroto ponovno prisluži mesto na nebu. Zdaj skupaj z ostalimi zvezdami sveti vsako noč in na Zemlji je ponovno vzpostavljen mir.

Glavna junakinja je zvezdica Zaspanka, personificirana zvezdica, ima človeško podobo, drugačno jo delajo le njeni zlati lasje. Že samo poimenovanje nam jo zelo dobro okarakterizira – pomanjševalnica nam pove, da gre za mlado zvezdo, se pravi otroka, njena temeljna značilnost pa je, da pogosto zaspri in zamudi službo, saj se rada predaja sanjam o tem, da bo rasla in rasla, na koncu pa postala svetlejša kot zvezda Severnica. Druge, odrasle zvezde (Zaspanka jih imenuje sestrice) jo označijo za domišljavo smrklo, ki ima komaj tri milijone let. Boter Mesec je nekakšna avtoriteta na nebu, »šef«, ki vsak dan prešteva zvezde, preverja, če so vse na svojih mestih, če so se umile in počesale. Iz poimenovanja boter (pogosto tudi boterček, predvsem ga tako imenuje Zaspanka) bi ga lahko označili tudi za varuha, skrbnika zvezd, v krščanski veri je boter krstni boter, ki v primeru smrti staršev prevzame starševsko vlogo. Kot odrasla in pomembna oseba ima avtoritativno vlogo, on je tisti, ki kaznuje neposlušnost z utemeljitvijo, da je kazen vzgojna, pri svoji odločitvi je neizprosna, odloči se tudi spremeniti prvotno zadano kazen, saj se je zvezdica Zaspanka razveselila, to pa ne bi bilo vzgojno. Njegov primarni namen je torej naučiti Zaspanko odgovornosti in ko se bo na Zemlji izkazala, se lahko vrne. Svojo nežno plat pokaže, ko jo opomni, naj skrbno skriva svoje zlate lase, saj zlato pri ljudeh vzbuja pohlep. Skupaj z zvezdami tudi zajoče, saj mu je hudo in ga skrbi zanjo. Takoj ko Zaspanka odsluži kazen, pošlje ponjo Repatca, saj v primeru, da bi ostala še naprej, ne bi bilo več vzgojno. Zaspanka na Zemlji naleti na razbojnika Ceferina, ki ni navaden razbojnik, je izredno strašen in nevaren, razlog za to pa je, da je ne le metaforično, temveč dejansko brezsrčen, saj ima v prsih hladen kamen namesto srca. Njegova pretkanost se pokaže, ko prisluškuje zvezdici Zaspanki in tako izve za njene zlate lase. Sklene jo z zvijačo¹ zvabiti v svoj brlog in ko mu to uspe, se ji dobrika in jo skuša na vsak način pripraviti do spanca. Nato nerade volje pristane na to, da ga Zaspanka nauči pisati besedo ljuba, da bo lahko pisal mami, naj mu pošlje glavnik. Ko je

¹Kako jo zvabi v svoj brlog in nadaljnji razvoj zgodbe ima v grobem dve različici, ki ju bom podrobneje analizirala pri primerjavi slikanic.

Zaspankino učenje končano, mu začne biti srce. V trenutku se spremeni, takoj se odloči vrniti k mami, saj mu je žal, da jo je pustil čisto samo, ob tej toplini, ki jo začuti v prsih, si tudi zaželi poljubiti zvezdico Zaspanko na čelo in se ji tako zahvaliti za pomoč. Tako se izkaže, da Ceferin v resnici ni slab človek, ni tipiziran negativni lik, ampak se iz najstrahovitejšega razbojnika spremeni v čutečega, poštenega bivšega razbojnika. Za vse slabo ni bil kriv on sam, temveč kamen. Literarni pripovedovalec v *Zvezdici Zaspanki* je tretjeosebni oziroma vsevedni, zato ima vpogled na celotno situacijo. Iz uvodnega nagovora *Zdaj pa otroci*, gre najverjetneje za odraslo osebo², povezuje dogodke skozi celotno pravljico, hkrati pa nagovarja bralca, poslušalca in/ali gledalca, v nekaterih primerih z njim vzpostavlja tudi dialog.

V slovenski moderni mladinski književnosti se po letu 1950 poveča število fantastičnih besedil. Pojavita se dva modela prehoda iz realnega v fantastični svet, *Zvezdica Zaspanka* je pravljica, kjer je dogajalni prostor na fantastični ravni, junaki pa srečujejo bitja iz realnega sveta, ki pa je za njih fantastični. (Blažić 2006: 80). Primarni realni dogajalni prostor je nebo, glavna literarna junakinja pa *Zvezdica Zaspanka*. Fantastični svet je zanjo tisti na Zemlji, vsi literarni junaki, ki jih tam sreča so zanjo fantastični. Mesto, v katerem pristane *Zaspanka*, ni natančno določeno, le v slikaniški izdaji leta 1992 je mesto označeno kot nič kaj pomembno in tako majhno, da ni niti označeno na zemljevidu. Čas dogajanja je približno en dan. Začne se zvečer, ko se stemni, ob zori pride zvezdica *Zaspanka* na Zemljo. Ko se zvečeri, se zateče v Ceferinov brlog in ko ga nauči pisati besedo ljuba, ponjo že pride komet Repatec.

Glavna literarna oseba se v fantastični mladinski književnosti razvija skozi tri faze arhetipskega potovanja: najprej odide iz realnega sveta (separacija) v fantastičnega, kjer se sreča z ovirami, ki jih mora uspešno prestati (inicijacija), nato pa se najpogosteje vrne domov (individuacija). Tretja faza ni obvezna, dosežejo jo le tisti, ki so je vredni, to potovanje pa: »je ponavadi potovanje do samih sebe, na katerem po številnih preizkusih izgubijo nedolžen pogled, hkrati pa jih izkušnja obogati za spoznanje in jim omogoči osebno rast.« (Blažić 2006: 88). Zgradba v *Zvezdici zaspanki* je ciklična, *Zaspanka* izpolni vse tri faze razvoja: potem ko je iz svojega nebesnega sveta za kazen izgnana, se znajde pred izzivi na Zemlji, na koncu pa uspe z dobroto in srčnostjo spreobrniti najstrašnejšega razbojnika, zato si prisluži mesto na nebu. Na Zemlji je lahko spoznala, da so ljudje pohlepni in imajo skrite, slabe namene, vendar pa je srčnost še vedno vrednota. *Zaspanko* je kazen izučila, ugotovila je, da

² Pripovedovalec je oseba, k ni določena s spolom, vizualno, glasovno podobo, nanj sem postala pozorna, ko sem prebrala članek Struktura pripovedovalca v *Zvezdici Zaspanki* Toneta Partljiča v reviji *Otrok in knjiga*. Kako so vprašanje pripovedovalca reševali ob postavitvi na oder, bom opisala pr posamezni uprizoritvi.

njeno zamujanje nosi velike posledice, zato je po prestani preizkušnji postala zrelejša in odgovornejša.

3 Radijska igra

Zvezdica Zaspanka je izvirno radijska igra, in sicer prva izvirna slovenska povojna radijska igra, prvič je bila na Radiu Ljubljana predvajana na silvestrsko popoldne leta 1949³. V strokovni literaturi se pojavlja več terminov, predvsem glede na to, kaj postavljajo v ospredje.⁴

Značilnosti in specifičnosti radijske igre sem obravnavala po definiciji Rosande Sajko (2006) ki je kot štiri temeljna izrazila, na katerih temelji radijska igra, izpostavila besedo, glasbo, šum in tišino. Ker se v radijski igri zanašamo samo na slušno zaznavo, mora beseda izraziti vse tisto, česar ne moremo videti in/ali prebrati. Oseba z glasom izraža dogajanje, vizualno podobo ter vsa svoja doživljanja on čustva. Skozi igro se izmenjujeta (notranji) monolog (*Zaspanka stoka in objokuje svojo kazen*) in dialog (pogovor med zvezdami, na sejmu). Avktorialni pripovedovalec nas z epilogom uvede v nebesni svet in nam predstavi njegove prebivalce, v nadaljevanju povezuje posamezne prizore, povzema časovni preskok ali oznani spremembo prizorišča dogajanja, z epilogom pa samo zgodbo tudi zaključi, večkrat tudi direktno nagovarja poslušalce. Katere osebe so na sceni, lahko ugotovimo samo preko zvoka, zato so dolgi monologi lahko moteči, saj lahko na nekatere osebe pozabimo. Monologe lahko deli govorjenje drug čez drugega, medmeti, kratke replike in vprašanja, tipičen primer je Repatčevo poročanje o dogodkih na Zemlji. Zvezde se ves čas čudijo, hihitajo, komentirajo pripoved ter postavljajo dodata vprašanja. Glas in govor je vsaki osebi edinstven, zato se razlikuje po hitrosti, intonaciji, jakosti, tako jih tudi lažje prepoznamo. Različni ritmi in intenzitete nam sporočajo kraj dogajanja: na nebu je bolj umirjeno, na Zemlji hitreje, živahneje. Pogosti so onomatopoetski izrazi (drvenje Repatca) in medmeti (Uj, jedeta jedeta, aaaa, au). Zanimiv je tudi prizor, ko Zaspanka uči Ceferina pisati besedo ljuba. Črke in besede nam opisujeta z asociacijami, ki temeljijo na vizualni podobnosti grafemov: L je kot vislice

³ Ko sem pregledovala zbrano gradivo, se v glavnem kot prvo predvajanje igre navaja datum 1. 6. 1952. Sama sem se odločila za zgodnejši datum, silvestrovo leta 1949, ki ga v svojem delu navaja Sajko, na več mestih omenja tudi posnetke in pričevanja (npr. str. 142). Prav tako leto 1949 kot nastanek igre v svojem članku Podoba realnih in fantastičnih mest ter prebivalcev v slovenski mladinski književnosti navaja Milena Mileva Blažič.

⁴V *Gledališkem slovarju* je radijska igra obravnavana v okviru gesla radio in gledališče, uporablja termina radiofonsko gledališče ter radijska in slušna igra. Termin radijska igra ima v *Gledališkem terminološkem slovarju* dva pomena, prvi je dramsko besedilo, napisano ali posebej prirejeno za radijski medij, z dubletu radiofonsko gledališče, drugi pa zvočna uprizoritev takega besedila, predvajana na radiu ali posneta na ploščah, kasetah, digitalnih nosilcih, z dubletu slušna igra.

narobe, J spominja na trnek, U je čudna kljuka, B pa ima dva trebuščka. Pri radijski igri je pomembna tudi razločnost, če kakšno informacijo zamudimo, jo, v primeru, da imamo posnetek, lahko ponovno predvajamo, vendar s tem zaviramo tok zgodbe. Zato mora biti artikulacija jasna, pomembne stvari so povedane večkrat, na primer Ceferinova brezsrčnost, ali pa je prikazano več primerov (razsežnosti katastrofe na Zemlji).

Glasba je pomemben element pri *Zvezdici Zaspanki*, dopolnjuje vlogo pripovedovalca, saj se pojavlja v uvodu, ob spremembi dogajanja, časovnega preskoka in izzveni po koncu igre.

Pojavi se tudi Pesem srebrnih zvezd, ki jo odpojejo na začetku ter koncu.

»Pri radijski igri štejemo šum za vse, kar ni beseda v dialogu ali kar ni glasba.« (Sajko 2006: 53). V *Zvezdici Zaspanki* se pojavljajo šumi vseh vrst: Repatčevo bliskovito letanje po zraku, vrvež sejma, klepet množice, tiktakanje Ceferinovega srca, škripanje vrat brloga ... Tišina nastopa ob prehodu iz enega okolja v drugega, ob časovnem premiku, vendar pa: »igravec mora vedeti, kdaj bo nastopila tišina, pripravi jo z intonacijo, modulacijo, s spremenjenim ritmom govora, predvsem pa s psihološko predispozicijo. (Sajko 2006: 66).

4 Gledališka predstava

Na oder so *Zvezdico Zaspanko* postavili Lutkovno gledališče Ljubljana (1955, 1985, 2001, 2008), SSG Trst (1987), SNG Nova Gorica (1994), Lutkovno gledališče Maribor (1998), Lutkovno gledališče za otroke in mlade Ljubljana (2000) in Mini teater (2012). Uprizarjajo jo tudi številna amaterska gledališča ter dramski krožki v vrtcih in šolah. Odločila sem se, da najprej analiziram vse štiri uprizoritve Lutkovnega gledališča Ljubljana, saj je ravno tu doživela premierno uprizoritev, nato pa še vse ostale lutkovne in gledališke predstave, in sicer v kronološkem zaporedju od najstarejše do najnovejše.

4. 1 Lutkovno gledališče Ljubljana

LGL je bilo ustanovljeno leta 1948, prvotno se je imenovalo Mestno lutkovno gledališče. V 60. letih so se tri njihove predstave izkazale za velike uspešnice, s številnimi ponovitvami. Poleg *Sapramiške* Svetlane Makarovič ter *Žogice Marogice* Čeha Jana Malika je ravno *Zvezdica Zaspanka*. (Blažič 2012: 51). Gledališče je *Zvezdico Zaspanko* na oder postavilo kar štirikrat. PO usehu radijske igre je Frana Milčinskega prijatelj Jože Pengov pregovoril, da bi igro priredil za gledališče, Milčinski je pisal lutkovne igre že prej, na primer za predstave Kljukca in Pavlihe. Dodal je kar nekaj novih likov: sladoledarja, papigo, opico, ročne lutke, inkasanta Pepeta Lučko, več je tudi songov, poleg Pesmi srebrnih zvezd še Repatčeva pesem

ter Pesem zvezdice Zaspanke. Igro je podnaslovil kot pravljíčno igro⁵ za marionete⁶. Leta 1957 je izšla tudi v knjižni izdaji, zanjo je Milčinski istega leta dobil Levstikovo nagrado. Prvič je bila uprizorjena 23. oktobra 1955 v Lutkovnem gledališču Ljubljana, v Dvorani marionet na Levstikovem trgu⁷. Predstavo je režiral Jože Pengov, lutke je izdelala Mara Kralj. Vlogo pripovedovalke je prevzela Majda Podvršič, ki se edina pojavi kot živa oseba. Na stolu pred odrom jo je osvetljevala močna luč, povezovala je posamezne prizore med menjavo scen. Posamezno lutke sta vodila in interpretirala različna igralca. Lutke so bile klasične marionete, drama je bila zgrajena iz treh dejanj in dveh slik.⁸ Na sporedu je bila vse do zime leta 1972, ko je v delavnici gledališča izbruhnil požar in so vse lutke pogorele. Predstavo si je ogledalo več kot 43000 ljudi, prevedena je bila v številne jezike, gostovala je v Nemčiji, Švici, Bolgariji, nekdanji Sovjetski Zvezi, ZDA, državah Jugoslavije.

Ogledala sem si posnetek Triglav filma, ki je predstavo posnel na filmski trak. Predstava je sestavljena iz treh dejanj, pripovedovalka je sedela na stolu pred zlatim okvirjem, osvetljena z lučjo. Vsaka zvezda ima svojo barvo las in obleke, Mesec je okrogel mož z zelo dolgo brado do tal, Repatec pa pismonoša v zlati uniformi, živordečimi lasmi ter rogom v roki. Zelo zanimiv je pogled skozi daljnogled, ko Zaspanka in Repatec potujeta na Zemljo. Humorno je prikazan prizor in dialog s sladoledarjem, prav tako lik Pepeta Lučke, ki je poinkasiral že sedem deci in dva frakeljna.

Po 30 letih je bila *Zvezdica Zaspanka* ponovno uprizorjena, predstavo je režiral Matija Milčinski. Predstavo sem si ogledala na DVD-ju, kjer sem najprej opazila modernizacijo likov in scene. Pripovedovalec je človek astronaut v skafandru, ki dejansko gre med zvezde in jih lahko opazuje od blizu. Zvezde niso več toliko podobne ljudem, ampak bolj vesoljskim bitjem z večjo glavo ter očmi, Mesec je okrogel, poudarjen je krajec, ki ima obraz, noge in roke. Lutke na nebu so marionete, Zaspanka na Zemlji je javanka, ljudje pa nosijo ogromne naglavne maske. Največjo spremembo vidim v Ceferinu. Ta ni več razcapan razbojnik, oblečen je v usnjeno jakno, nosi temna sončna očala in na splošno daje vtis pankerja ali rockerja, kar je podprto tudi s samo glasbeno spremljavo. Ceferin med pohajkovanjem po

⁵ V *Gledališkem terminološkem slovarju* je pravljíčna igra, v kateri nastopajo nadnaravna bitja in zmaga dobro nad zlim, navaja tudi termin čarobna igra. (Michieli 2011: 280). Pavis jo definira takole: »Pravljíčna igra temelji na magičnih učinkih, na čudežnem in spektakularnem: vanjo posegajo domišljíjske dramske osebe, obdarjene z nadnaravnimi močmi (vile, demoni, naravni praelementi, mitološka bitja itn.). (Pavis 1997: 568).

⁶ Marioneta je lutka, vodena z nitmi ali žicami, nabadno od zgoraj. (Michieli 2011: 213).

⁷ Danes Šentjakovski trg.

⁸ Pavisov *Gledališki slovar* definira termin slika kot enoto igre z vidika velikih sprememb kraja, ambienta ali obdobja. Vsaki sliki večino časa ustreza posebna scenografija. (Pavis 1997: 675). Gre torej za delitev, ki se osredotoča na spremembo kraja ali časa in ne prihoda/odhoda osebe na sceno, ki deli igro na dejanja in prizore.

semnju vzklika gesla (Lublana je bulana, Špela je debela, Štrumfeta je zadeta, make ice not love, E. T. go home). Ceferinov brlog je skladišče, polno ukradenih zabojnikov, ima pa tudi televizijo. Ko jo prižge, si lahko ogledamo odlomek iz izvirne uprizoritve. Tako Ceferin gleda posnetek tistega prvega Ceferina, ki tudi čaka na prihod zvezdice Zaspanke. Lik Pepeta Lučke je izpuščen.

Tretja *Zvezdica Zaspanka* je premiero doživela 9. 11. 2001 v režiji Diega de Bree, likovno zasnovo lutk in računalniško animacijo je opravil Samo Lapajne. Podatke o predstavi sem dobila v Slovenskem gledališkem letopisu, gledališkem listu ter kritikah predstave.

Pripovedovalec je posnet, obdelan tako, kot da bi predvajali staro gramofonsko ploščo, kar daje občutek nostalgичnosti, drugače pa predstava temelji na sodobni računalniški animaciji: projekcija ozvezdij daje občutek dogajanja na nebu, Repatec ima občasno petelinji greben. Nebesni del učinkuje dobro in prepričljivo, drug del pa je potisnjen v ozadje, lutke na Zemlji delujejo izgubljeno, »k boljšemu občutku ne pripomore niti dejstvo, da so nekatere lutke občasno nerealistično postavljene na glavo na zgornjem delu odra.« (Smasek 2001: 12).

Najnovejša uprizoritev LGL je pravzaprav rekonstrukcija tiste prvotne, ki so si jo ogledali številni obiskovalci in jim je ostala v spominu, pogosto so zaposlene v gledališču spraševali, če ne bi bilo možno predstave obnoviti. Lutke so rekonstruirali s pomočjo skic in fotografij lutk ter edine »preživele« originalne lutke,⁹ sceno pa zgolj na podlagi posnete predstave.

Premiera je bila 22. 1. 2009 na Malem odru. Obnovljeno predstavo je režiral Matjaž Loboda, glasbo je adaptiral Julijan Strajnar. Zaspanko interpretira Maja Kunšič (animira Peter Dougan), Iztok Jereb je boter Mesec. Predstavo sem si ogledala na video posnetku, ki ga hrani arhiv LGL. Predstava osupljivo sledi prvotni, tako v sami igri, kot sceni in lutkah. Opazila sem, da je igra bolj živahna, predvsem ritem na nebu je hitrejši, zvezde so bolj glasne in navihane. V predstavo je vključen tudi spominski posnetek Tomaža Pengova v vlogi klicarja. Ceferin je otrokom zbujal kar nekaj strahu, na posnetku se namreč slišijo glasovi otrok, eden izmed njih potoži, da ga je strah, sliši se tudi jok. Nekoliko je spremenjen lik Pepeta lučke, ki ob poslavljanju zgreši vrata in se zaleti v steno. Otroci ga niso najbolje sprejeli (sliši se nemir in šepetanje), saj verjetno ne poznajo vloge inkasanta. Najbolj so jih zabavali pretepen sladoledar s polomljenim vozičkom, živahna opica in vreščava in zgovorna papiga. Na koncu jih pripovedovalka povpraša po rimi na besedo lonec in vsi enoglasno dodajo besedo konec. Predstava ima do danes za sabo 157 ponovitev in 7 gostovanj v

⁹ Dvojnico prvotne zvezdice Zaspanke so kot darilo podelili ruskemu lutkarju Sergeju Obrazcovu, ki si je predstavo ogledal leta 1957 med svojim gostovanjem v Ljubljani. Lutko hranijo v njegovem muzeju v Moskvi. (Gledališki list LGL 2009).

Sloveniji, s skupnim številom 16048 obiskovalcev. Zaradi obsežnosti predstave, tehnične zahtevnosti ter obsežne igralske zasedbe jo igrajo v sklopih: 14 dni v januarju, včasih tudi v juniju.¹⁰

4. 2 Stalno slovensko gledališče Trst

Premierna uprizoritev je bila 1. 12. 1987, predstava je bila igrana eno sezono. Predstavo je režiral Boris Kobal, avtorica glasbe je Anastazija Purič. V celotni predstavi so nastopili trije igralci: Mojca Blagovič (Zaspanka), Stojan Colja (Pripovedovalec, Boter, Razbojnik, Zvezdogled) in Franko Korošec (Repatec, Sladoledar, Klicar, Človek, Pepe). Vsi ti zbrani podatki so iz gledališkega letopisa. V Slovenskem gledališkem muzeju sem skupaj s Štefanom Vervarjem, muzejskim svetovalcem, pregledala arhiv rokopisov in člankov, vendar nisem našla nobene kritike ali drugih podatkov o uprizoritvi. Poklicala sem tudi Stalno slovensko gledališče v Trstu, kjer bodo pregledali svoj arhiv, če bi se morda našlo še kaj.

4. 3 SNG Nova Gorica

Premiera gledališke predstave je bila 4. 10. 1994 v Mali dvorani Kulturnega doma Nova Gorica. Ohranjen je gledališki list ter nekaj fotografij predstave. Dramsko igro je režiral Marjan Bevk, igralci so vloge odigrali v kostumih. V naslovni vlogi je nastopila Nevenka Vrančič, Stane Leben v vlogi pripovedovalca, Meseca in klicarja, Milan Vodopivec je bil Ceferin in Repatec. Avtor dodatnih songov je Boris A. Novak, glasbo je napisal Mirko Vuksanovič. Predstava vsebuje veliko glasbe in plesa, še vedno prinaša zmago dobrega nad zlim, vendar pa niso želeli moralizirati, poudarek je bil predvsem na blišču in spektaklu, tako v veselju, kot tudi na sejmu.¹¹ Aktivna je bila štiri sezone z 82 ponovitvami in 17611 obiskovalci. Na spletni strani gledališča je objavljena kritika Marija Čuka, med drugim je zapisal:

»Zvezdici zaspanki so poudarke dajali sodoben glasbeni ritem in songi v stilu (nekoliko zastarelega) rocka. Čeprav jo je mlado občinstvo sprejemalo z očitnim odobravanjem, pa ji je manjkalo nekoliko čarobnosti in skrivnostnosti, kar v nobeni pravljici ne škodi. A bila je ugajena pripoved z nekaj lepimi prizorčki na semnju dobre volje, tako da bo nemara prav najmlajšim zelo prijala. Igralske vloge so bile temu primerno oblikovane, nežno in nekonfliktualno, tako da niti Ceferin ni vzbujal pretiranega strahu. Igralci so oder obvladovali radoživo in delovali neposredno, lahko bi zapisali čisto, in dopuščali, da jih je otroška domišljija nadgrajevala.«

¹⁰ Podatke je posredovala Lidija Franjič, arhivarka in dokumentaristka LGL.

¹¹ Tipkopis intervjuja z dramaturginjo predstave Dario Kolonini za Regionalni program Koper TVS 1, predvajan 7. 10. 1994 ob 18. Tipkopis hrani arhiv SNG Nova Gorica.

Zvezdica Zaspanka (Nevenka Vrančič) in Zvezdogled (Tone Šolar)

Vir: arhiv SNG Nova Gorica

Boter Mesec (Stane Leban)

Vir: Arhiv gledališča SNG Nova Gorica

4. 4 Lutkovno gledališče Maribor

Lutkovna predstava je bila premierno uprizorjena 2. 4. 1998, aktivna je bila pet sezon z 90 ponovitvami in 13 gostovanji je imela 23192 gledalcev. Vlogo režiserja in dramaturga je prevzel Edi Majaron. Odločitev LGM, da želijo s ponovno uvrstitvijo Zvezdice Zaspanke na slovenske odre potrkti na naša (kamnita) srca, je pojasnil v gledališkem listu predstave: »Še danes namreč hodi med nami preveč Ceferinov s kamnitimi srci, danes je še bolj treba vsako malenkost plačati. Predstava nas postavlja pred dilemo: ali malce dolgočasna vojaška nebesna disciplina ali pisano kričeči zemeljski direndaj, kjer si v množici ljudi vedno sam. Slaba izbira! Mogoče nas pa le živo srce pripelje do lepšega sožitja in sobivanja?«

Predstava je poudarila razliko med glavnima dogajalnima prostoroma, na nebu vlada mir in red, na Zemlji pa živahen nered in množica ljudi, ki živijo drug mimo drugega. Osebe so močno karikirane, na odru delujejo že groteskno (zapit Pepe Lučka, revmatičen človek iz gume). Ceferin je mlad razbojnik, raper. Predstava ima tudi dva nova lika, in sicer vedeževalko iz kart ter akrobatsko jahalko, za katero so uporabili senčno lutko (Grandovec 1998: 16).

4. 5 Lutkovno gledališče za otroke in mlade Ljubljana¹²

Premierna uprizoritev je bila 26. 11. 2000. Predstavo je režiral Iztok Valič, avtor glasbe je Boris Vremšak. Naslovno vlogo je odigrala Mojca Fatur in bila zanjo nagrajena z nagrado zlata paličica za mlado igralko. Predstava je zaključena, v treh sezonah si jo je ogledalo 13483 obiskovalcev. Nagrado zlata paličica je za interpretacijo vlog v predstavi (Mesec, Pepe Lučka, sladoledar) prejel Bogomir Veras. Gledališče se je prvotno imenovalo Moje gledališče in je pod tem imenom delovalo tudi v času premiere predstave *Zvezdica Zaspanka*. Od leta 2004 je delovalo kot Gledališče za otroke in mlade Ljubljana v Španskih borcih na Zaloški cesti vse do ukinitve leta 2009, ko so bili priključeni Lutkovnemu gledališču Ljubljana. Zaradi tega sem imela kar nekaj težav pri zbiranju gradiva za to predstavo. Pregledala sem gledališki letopis, v katerem sem dobila podatke o zasedbi ter podeljenih nagradah. Nato sem pregledala časopise za morebitne kritike, vendar jih nisem našla, zato sem kontaktirala režiserja predstave Iztoka Valiča, ki mi je povedal, da je gledališče osnovne podatke posredovalo za gledališki letopis, sam pa bo pogledal v osebni arhiv, če je o predstavi kaj ohranjenega.

¹² Informacije o zgodovini gledališča sta mi posredovala Lidija Franjič ter Iztok Valič, ki je bil ustanovitelj ter umetniški vodja Gledališča za otroke in mlade Ljubljana.

4. 6 Mini teater

Najnovejšo uprizoritev je na oder postavil Mini teater v koprodukciji s Kulturnim domom Slovenj Gradec ter zavodom Mariborom – Evropsko prestolnico kulture 2012. Premierna uprizoritev je bila 29. 12 2012 na Križevniški 1. Predstavo je režiral Robert Walzl, lutke na odru upravljajo in jim posodijo glas le trije igralci: Nina Ivanišin v alternaciji z Marušo Majer, Tadej Pišek in Igor Štamulak. Na 20. mednarodnem festivalu otroškega gledališča v Subotici je maja 2013 nagrado za najboljšo igralko prejela Maruša Majer za interpretacijo zvezdice Zaspanke. V prvi aktivni sezoni je predstava imela 47 ponovitev in 15 gostovanj s 6870 obiskovalci. Sama sem si ogledala eno izmed predpremier, in sicer 8. 12. 2012. Vsi trije igralci na začetku in koncu nastopajo v vlogi pripovedovalca in vzpostavijo stik z gledalci. Predstava sama ne temelji toliko na besedilu, ampak se osredotoča na zvočne in vizualne efekte. Pri prikazu neba na primer uporabljajo posebno napravo, ki na strop ter stene odslikava drobne svetlobne pike, ki pričarajo zvezdnato nebo. Pomagajo si tudi z dolgo palico, na katero so pripete lutke zvezd in med nastopom nihajo sem ter tja, tudi nad gledalci, kar nam da občutek, da smo med samimi zvezdami. Zvezdam tudi žarijo lasje, prav tako ima rdečo žarečo lučko komet Repatec, med predstavo pa prižgejo tudi iskreče se palčke, požiralcu ognja pa se kadi iz ust. Glasbo na odru v živo izvaja Miha Ciglar, ozvočenim igralcem doda tudi odmev. Uporabljajo najrazličnejše lutke, tudi v različnih velikostih, tako ima na primer zvezdica Zaspanka kar tri različice: prva je nebesna Zvezdica Zaspanka, druga miniaturna verzija, ki ponazarja njeno majhnost na poti z neba na Zemljo, tretja pa za dogajanje na Zemlji. V posameznih scenah pa tudi igralci odigrajo vlogo, na primer kot klicar, ki vabi na ogled predstave, ali pa Repatec, ki z Zaspanko jadra po nebu. Boter Mesec je prikazan kot modrec v meditativnem položaju s svetlečim turbanom. Zemeljska scena je zastavljena preprosto, lesen valj z nekakšnim toboganom, ki simbolično nakazuje Zaspankin spust. Dodali so tudi nekaj novih cirkuških likov, na primer plesalko, medveda, ki vozi monocikel in hkrati žonglira, svojo predstavo v predstavi uprizorita tudi majhni ročni lutki. Zelo domiselno je prikazana Ceferinova spreobrnitev, ko mu dobesedno s srca pade kamen, ki nato začne biti.

Otroci so predstavo budno spremljali, navdušila jih je projekcija zvezd ter njihovo letenje nad njimi. Najbolj so se smejali sladoledarju in njegovim prigodam (nagaja mu namreč njegov sladoledarski voziček, ki oživi in se mu skriva, ne želi ubogati in priti na žvižg), in pretepu ročnih lutk, medtem ko so se odrasli smejali predvsem besednim igram kot so bivši sladoled, ali slišiš, da nič ne slišiš in šali z advokatom.

5 Slikanica

Do sedaj so izšle tri verzije slikanice¹³ *Zvezdice Zaspanke*, prva je izšla leta 1992 (založba Mladinska knjiga, zbirka Cicibanov vrtljak) z ilustracijami Mojce Cerjak, drugi dve pa leta 2004 (založba Sanje, zbirka Sanjska knjigica), ilustriral ju je Gorazd Vahen. Slednji imata enake ilustracije, razlikujeta pa se po naslovniku: prva ima besedilo v celoti, druga pa je skrajšana verzija, prilagojena mlajšim otrokom, tekst je v celoti napisan z velikimi tiskanimi črkami. Leta 2005 je bila *Zvezdica Zaspanka* (založba Sanje) ena izmed 5 izbranih nominirancev za literarno nagrado izvirna slovenska slikanica, namenjena je avtorju besedila, ilustratorju ter založbi.¹⁴

Založba Sanje je *Zvezdico Zaspanko* prevedla v hrvaščino, češčino, angleščino, nemščino in italijanščino, vse z ilustracijami Gorazda Vahna.

Glede na tipologijo slikanice Marjane Kobe v *Pogledih na mladinsko književnost* so vse tri slikanice izvirne slovenske slikanice. Zahtevnostna stopnja je tretja, gre za slikanice s tankimi listi, čeprav je ena izmed njih vsebinsko prilagojena mlajšim otrokom, glede na izhodišče pri ustvarjalnem postopku soavtorja nista stalna sodelavca. Vse tri slikanice so izšle po smrti Frana Milčinskega, se pa celo kaže odstopanje ilustracij od besedila pri prvi izdaji.¹⁵ Glede na razporeditev besedila v slikanici so v prvi izdaji klasične eno- ali dvostranske ilustracije, pogosto pa segajo čez rob, manjše slike tudi delijo besedilo na smiselne enote. V drugih dveh ilustracija sega čez rob, saj zajema stran in pol, vendar besedila ne deli na manjše enote. Izjema pri razporeditvi je zadnja stran, kjer je del besedila, natančneje zadnja beseda – konec. Ozadje je belo, kot list papirja, zaključek zgodbe in pripovedovalca, nato se zadnja beseda napisana z nalivnikom, ročno in nekoliko odmaknjeno od tiskanega besedila, nekaj pack in na desni strani odloženo nalivno pero. Ilustracija morda tudi namiguje, da je pripovedovalec prav pesnik.

Marija Nikolajeva se je s tipologijo verbalno vizualnega odnosa ukvarjala v svoji razpravi *Verbalno in vizualno*. Slikanica kot medij (Nikolajeva 2000: 5—26), predvsem z vprašanji prizorišča, karakterizacije, perspektive, časovnosti in modalnosti. Na podlagi njene tipologije

¹³ Znani sta še dve podobi zvezdice Zaspanke, prva je ilustracija Melite Vovk na ovitku avdio kasete, druga pa Jelke Reichman, ki je Zaspanko upodobila za izdajo pravljice na zgoščenki ter gledališke uprizoritve iz leta 1985 (režija Matija Milčinski) na DVD-ju.

¹⁴ Priročnik za branje kakovostnih mladinskih knjig Pionirske knjižnice Ljubljana KOŽ 2005.

¹⁵ Mojca Cerjak je očitno sledila drugi besedilni predlogi kot je nato izšla v slikanici, morda knjižni izdaji igre. Na eni izmed ilustracij Zaspanka sedi na klopi pred sejmom, kakor je napisano v dramskem besedilu, v slikanici pa se usede na kamen, na drugi pa je v Ceferinovem brlogu na steno pritrjen plakat, na katerem ponujajo nagrado za njegovo telefonsko številko, tega podatka v besedilu slikanice ni, ga pa Zaspanka dobi pri sladoledarju, prav tako v dramskem besedilu.

sem analizirala predvsem obe neskrajšani verziji, na nekaterih točkah pa tudi skrajšano. Prizorišče je v grobem razdeljeno na dva svetova: nebesnega in zemeljskega. Nebesni svet je prikazan predvsem z literarnimi junaki, ni pa podan verbalno, zato pa ga prikazujejo ilustracije v obeh slikanicah, v prvi prevladujejo rožnati pastelni toni, v drugi pa modri odtenki. Zemeljska prizorišča imajo opis tudi v besedilu, pove nam, da gre za semenj, kjer je polno zanimivosti, kot je človek, ki je ogenj, glasba, vrtiljaki, opis pa dopolnjujejo ilustracije sejma, ki mu prva slikanica mu posveča več manjših slik in nekaj večjih z različno perspektivo, medtem ko se mu v drugi najbolj posveča ilustracija, ki zaseda dve strani s panoramskim pogledom, ki nam omogoča spremljanje več prizorišč hkrati, imamo tudi vpogled v dogajanje znotraj šotorov. Ceferinov brlog je po besedah Zaspanke umazan, razmetan in zanemarjen, ilustratorja sta ga prikazala zelo različno: v prvi slikanici brlog spoznavamo po delih ter od zunaj (prepoznamo ga po prižgani luči, ki sveti skozi okno), ob prihodu Pepeta Lučke se nam šele odpre širši zorni kot, ki omogoča lažjo predstavo o prostoru, na steni plakat, ima sliko ženske, najverjetneje mame, na tleh so žlica z vrvico, črviva jabolka, povsod ležijo oblačila. Gorazd Vahen je brlog prikazal kot kamnito in leseno kočo, ki ima razbito ogledalo, po tleh ležijo smeti, prazne steklenice, na leseni mizi so prazne konzerve ter miši. Sekira ter sredi mize zapičen nož učinkujejo grozljivo, njegovo nežnejšo plat pa na polici kamina nakazujeta slika ženske (z besedila sklepamo, da gre za mamo) ter šopek rož ob njej.

Zunanji opis oseb je zelo skop, v glavnem posreden (npr. Repatec je, medtem ko je letel nizko, skoraj z ognjenim repom ometel dimnike), zato pa sta slikanici podali spet precej različno podobo literarnih junakov. Na ilustracija Mojce Cerjak so nebesni prebivalci naslikani kot ljudje, vendar pa nimajo realistično prikazane anatomije, prav tako nimajo jasnih obraznih potez. Zvezde so deklice z bujnimi zlatimi lasmi in imajo paličice z zvezdami, Mesec je starejši moški, ki nosi s seboj lunin krajec, Repatec nosi uniformo pismonoše ter njihov simbol – rog, zanimivo je, da se razbojnik Ceferin ne razlikuje dosti od njih: tudi on ima človeško podobo ter skuštrane lase, oblačila svetlih barv so raztrgana. V drugi slikanici so zvezde odrasle ženske, Zaspanka pa je manjša, z otroškimi potezami in mimiko, nosi otroško srajčko/obleko z zvezdico. Komet Repatec ima pošgarsko torbo, kot prevozno sredstvo uporablja komet, ima ognjene lase, pilotska očala, na čevljih pa krila. Boter Mesec je prikazan kot star, okrogel mož v srajci, že skoraj čisto plešast in z dolgo sivo brado, po nebu potuje na ladji (navezava na tekst, ki pravi, da Mesec jadra čez nebo). Ceferinova oblačila so raztrgana, ima neurejeno brado, temne skuštrane lase in grozeče obrazne poteze. Na ilustracijah so

prikazana tudi čustva, na primer solze zvezd, Mesečevo žuganje s prstom Zaspanki, zlasti pa mimika obraza ter drža telesa.

Vir: Milčinski, Frane, 1992:

Zvezdica Zaspanka.

Ilustr. Mojca Cerjak.

Ljubljana: Mladinska knjiga

Vir: Milčinski, Frane, 2004: *Zvezdica Zaspanka.*

Ilustr. Gorazd Vahen. Ljubljana: založba Sanje.

V obeh slikanicah se izmenjujejo najrazličnejše perspektive, od panoramskega pogleda, ki nam omogoča širši pogled in spremljanje več dogajanj hkrati (zlasti sejem, v prvi izdaji tudi zvezde, ki se urejajo, medtem ko v desnem kotu še vedno spi Zaspanka). Mojca Cerjak je na svojih ilustracijah pogosto uporabila popačeno perspektivo, iz katere težko razberemo zorni kot opazovalca, oziroma je ta realnem svetu nemogoč. V obeh izdajah lahko spremljamo tudi Ceferina, ki prisluškuje pogovoru med Zaspanko in zvezdogledom, pogled od zgoraj je večkrat uporabljen kot zorni kot z balkona oziroma visoke zgradbe, ki je deluje kot povezava med zemeljskim in nebesnim svetom, v drugi slikanici pa lahko opazujemo Zaspanko, ki je ostala čisto sama, na ulici deluje majhna in izgubljena. V drugi izdaji pesnika spoznamo z zornega koda »zasledovalca«, v njegovi mansardi ga namreč opazujemo za njegovim hrbtom, slikanice pa prinaša tudi dva pogleda od blizu, prvi prikazuje obraz botra Meseca, približan skozi daljnogled, na drugi pa skozi »strgano« knjižno stran v naš svet vdira razbojnik Ceferin.

Vir: Milčinski, Frane, 2004: *Zvezdica Zaspanka*. Ljubljana: založba Sanje.

Vse slikanice sledijo časovnemu poteku zgodbe: na začetku je temno nebo, ob prihodu na Zemljo se nebo jasni, v času sejma je najprej na ilustracijah dan, potem se začne večeriti, na koncu je ponovno noč. V prvi slikanici je tudi zanimiv prikaz sosledja dogodkov: tako na levi strani slikanice vidimo Pepeta Lučko, ki že trka na Ceferinova vrata, na desni pa zvezdico Zaspanko, ki prihaja po poti. Časovni razpon nakazuje tudi Mesečevo preštevanje zvezd: ko ugotovi, da Zaspanka manjka, je pri treh milijardah in petih milijonih, ko ga Zaspanka opazuje skozi daljnogled, je pri treh milijardah in sedmih milijonih, ko se vrne na nebo, pa že pri sedmih milijardah. Gibanje nakazujejo različni elementi (zvezde v koraku, Mustafi se kadi iz ust, človek iz gumija izvaja svojo točko), hitrost Repatca v prvi slikanici nakazujejo drobne zvezde, ki jih pušča za sabo, v drugi pa bela črta na nebu.

Besedili imata kar nekaj razlik, prva izdaja bolj sledi gledališki predlogi, druga pa radijski. V skrajšani verziji je skrajšana sama pripoved, manj je dialogov, ni pesmi zvezd, izpuščeni dialogi in opisi so povzeti v stavku ali dveh, ti so sintaktično preprostejši, manj poetični, z manj ponavljanji.

Prva in druga izdaja slikanice izpustita začetni dialog zvezd, Pesem zvezd je ohranjena v obeh, prva slikanica vsebuje tudi Repatčevo pesem in Pesem zvezdice Zaspanke. V prvi izdaji slikanice nam zvezdico Zaspanko prvič predstavi že pripovedovalec:

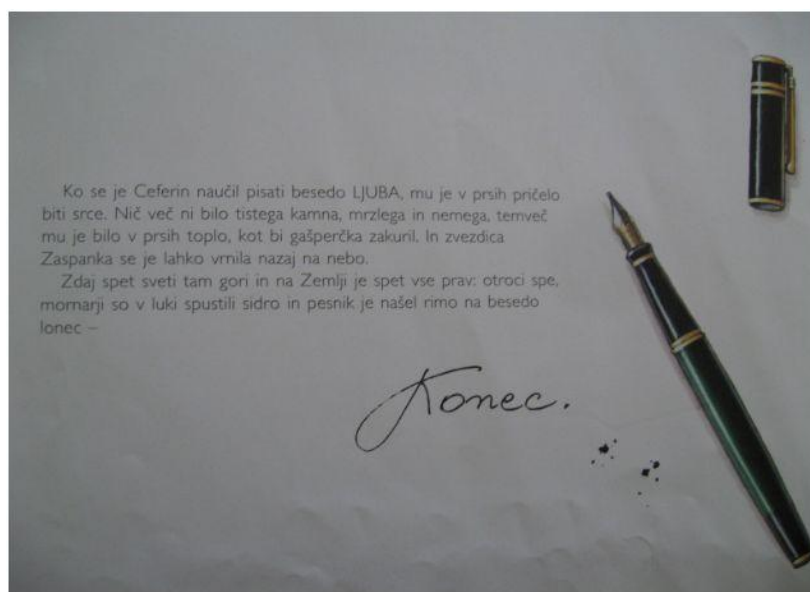
»Ves ta čas pa je v svoji postelji iz belih oblakov mirno spala zvezdica Zaspanka. Še zdaj se v sanjah zadovoljno smehlja. Končno pa se zbudi, si pomane oči, ko pa pogleda na nebo, vidi, da že vsa svetla truma zvezd sije dol na

Zemljo. Hitro pograbi svojo rogato lučko in steče steče dol po Rimski cesti, da bi prišla na svoje stražarsko mesto, še preden bo opazil boter Mesec, da je zamudila službo.» (Milčinski 1992: 14).¹⁶

Mesečeva kazen se v prvi izdaji zdi veliko hujša, saj Mesec Zaspanki zabiča, da bo na Zemlji ostala, dokler ji ne bo kamen spregovoril, v drugi pa, dokler ne bo dokazala, da je dovolj pametna za službo na nebu. V obeh izdajah je večkrat poudarjeno, da zlato rado pri ljudeh pohlep rodi (v skrajšani verziji jo Mesec posvari, da ne sme nikomur povedati za lase, brez razlage). Tudi intenziteta čustev ob slovesu je zelo različno prikazana, v prvi slikanici: »so zajokale zvezde in zajokal je boter Mesec. Jokala in ihtela so vsa nebesna telesa. Tako silno so jim tekle solze, da so se na Zemlji ljudje začudili, odkod toliko dežja sredi jasne noči.« (Milčinski 1992: 18). V drugi slikanici je Zaspanka jokala in smrkala, zvezde so žalostne mahale v slovo, boter Mesec pa si je skrivaj obrisal solzo, v skrajšani verziji so čustva najbolj reducirana, samo Zaspanka je žalostna. Ena izmed temeljnih razlik je (ne)prisotnost sladoledarja, ta prinaša nato dva različna poteka zgodbe, od prve omembe in pojavitve Ceferina ter (ne)prisotnosti Pepeta Lučke. V prvi slikanici se med pogovorom s sladoledarjem prikaže Ceferin, Zaspanka že takrat izve, da je to najstrahovitejši razbojnik, ker ima kamen namesto srca. Je pa izpuščen humorni del dialoga, ko sladoledar nikakor ne uspe povedati, kaj vse bo videla na sejmu, verjetno tudi zaradi tega, ker ta bolje zaživi na odru. Nato Zaspanka komedijante sprašuje, kje naj prespi, na koncu ji zvezdogled svetuje, da naj potrka tam, kjer bo videla goreti luč. To sliši Ceferin, zato se odloči pustiti prižgano luč, k njemu pa najprej pride zelo komičen Pepe Lučka, kasneje pa še Zaspanka, ki Ceferina tudi prepozna. V drugi izdaji ni sladoledarja, bralci Ceferina prvič spoznamo v posebni prekinitvi zgodbe, ki je tudi v radijski igri. V pravljico se vmeša sam razbojnik Ceferin in nam pojasni, da bo Zaspanko premamil v svoj brlog in ji postrigel zlate lase. Nato še zagrozi, da bo skozi slikanico stopil v naše stanovanje in umazal pod. Pripovedovalec nas opozori, da moramo v primeru uresničitve grožnje hitro zapreti knjigo, da Ceferin ne bo ogel nazaj, nato pa poklicati sorodnike ter gospoda policaja, ki ga bodo naučili obrisati čevlje pred vstopom v tuje stanovanje.¹⁷ Konec je v obeh izdajah podoben, po odsluženi kazni se Zaspanka z Repatcem vrne nazaj na nebo, na Zemlji je ponovno vzpostavljeno ravnovesje. Razlika je v samem zaključku, v prvi izdaji pripovedovalec povpraša, katera je ta beseda, ki se rima na lonec, nato pa odgovor zapiše v velikih tiskanih črkah, medtem ko druga prinaša že prej omenjeno interakcijo teksta in ilustracije.

¹⁶ Ta opis je, kot kaže, napisan prav za to izdajo, saj ga nisem zasledila nikjer drugje.

¹⁷ V radijski igri pripovedovalec svetuje, naj brž zavrtimo gumb na radiu, da Ceferin ne bo mogel zlesti vanj, namesto policaja pa moramo poklicati miličnika.

Vir: Milčinski, Frane, 2004: *Zvezdica Zaspanka*. Ljubljana: založba Sanje.

6 Zaključek

Kadar govorimo o delih in poetiki Frana Milčinskega, vsekakor ne moremo mimo humorja. Vsaka izmed različic Zvezdice Zaspanke glede na medij prinaša svojevrstne elemente komičnosti, humorja in ironije, Milčinski je bil zelo spreten tudi z igro besed in liričnostjo (replike so pogosto rimane, predvsem v radijski igri). Repatec zvezdam očita žensko radovednost in jih označi za radovednice, Zaspanko, ki pozabi s seboj vzeti robec, potolaži z besedami, da ženske vedno kaj pozabijo, ko grejo na pot. Boter Mesec Zaspanki pove, da takšne sanje pridejo od slabe literature. Ceferin nestrpno pričakuje zlate goste, Pepetu lučki bo plačal v zlatu, Ceferin povpraša Zaspanko, ali sliši, da nič ne sliši... Osrednja simbola sta kamen in srce. Kamen je nekaj neživega, težkega, hladnega in statičnega, Ceferin je prav zaradi kamna pobegnil od doma in postal razbojnik. Srce na drugi strani pomeni življenje, je tisti organ, ki po telesu prenaša kri in toplino, pogosto ga povezujemo tudi s čustvi. Milčinski oba uporabi v najrazličnejših variantah: Zaspanka mora ostati na Zemlji dokler ji ne bo kamen pel/spregovoril, srce ji bo povedalo, kaj naj stori, zvezde svetijo pesnikom v srce, da lažje najdejo rimo, Ceferin prosi Pepeta, naj se ga usmili, saj ima vendar srce, Zaspanka Ceferina vpraša, če ga ne boli srce, ko pa ima vse tako razmetano, Ceferinu se srce trga in ga vleče k mami, Zaspanko Ceferin ob odhodu k mami pozdravi z *Od srca pozdravljena*. Ko Zaspanka namerava Ceferinu postriči nohte, jo ta zavrne z besedami: »Razbojnik z ostriženimi nohti, saj

nisem advokat.« Milčinski se poigrava tudi s končnim ločilom piko. Mesec vsako svojo izjavo potrdi z besedo pika, kar pomeni, da ima kot avtoriteta na nebu zadnjo besedo, Zaspanka pa jo označi za zelo žalostno piko. Zelo humoristični so tudi dialogi, na primer sladoledarja in Zaspanke ter Pepeta Lučke in Ceferina.

Vzgojni element je v *Zvezdici Zaspanki* prisoten (predvsem v odnosu Mesec : Zaspanka), vendar pa ne prinaša le moralnega nauka, da je kazni vzgojna. Zvezdica Zaspanka je kazni ne le odslužila, temveč je prav s svojo iskrenostjo, pristnostjo, emocionalnostjo pa tudi vztrajnostjo med samimi neznanimi ljudmi, sredi največjega zemeljskega cirkusa uspela spremeniti največjega brezsrčneža. Ljudje torej niso slabi po naravi, le ne znajo več prisluhnuti svojemu srcu. Univerzalna ideja srčnosti kot osrednji vrednoti zagotovo velja še danes in izredna večplastnost literarnega dela, ki ima dvojnega naslovnika, ob upoštevanju zakonitosti posameznega medija uspešno zaživijo v vseh svojih različicah. Zbrano gradivo je zelo obsežno, zato sem se pri analizi osredotočala le na nekaj elementov, vsekakor pa gradivo omogoča še nadaljnjo analizo, na primer jezikovno analizo z diahronega vidika, saj je med radijsko igro (1949) in zadnjo slikanico (2004) 55 let. Prav tako zbrano gradivo še ni popolno, zato se bom še naprej ukvarjala z raziskovanjem in zbiranjem.

7 Povzetek

Zvezdica Zaspanka je radijska igra, gledališka predstava, lutkovni film ter slikanica. Izvorno je radijska igra, predvajana leta 1949 (režiral jo je Fran Milčinski), nato je izšla kot zvočna kaseta (1970). Leta 1996 je bila digitalizirana in je izšla na zvočni zgoščenki. Radijska igra se od premiernega predvajanja ni spremenila, posodobil se je le medij. Na gledališke odre je bila postavljena devetkrat: LGL (1955, 1985, 2001 in 2005), Stalno gledališče Trst (1987), SNG Nova Gorica (1994), LG (1998), Gledališče za otroke in mlade Ljubljana (2000) in Mini teater (2012). Prva gledališka uprizoritev je bila posneta tudi na filmski trak in velja za prvi celovečerni barvni lutkovni film. Predstava iz leta 1985 je posneta tudi na DVD-ju. Predstave so ohranile osnovno strukturo dramskega besedila, realizacija pa je vsakokrat inovativna, pogosto tudi aktualizirana, z izjemo zadnje premiere Lutkovnega gledališča Ljubljana, ki je rekonstruiralo prvotno uprizoritev iz leta 1955. Kot slikanica je prvič izšla šele leta 1992 pri Založbi Mladinska knjiga z ilustracijami Mojce Cerjak, leta 2004 pa pri založbi Sanje z ilustracijami Gorazda Vahna, in sicer kot celotno besedilo ter skrajšana verzija. Obe neskrajšani verziji se razlikujeta predvsem po poteku zgodbe: prva bolj sledi dramskemu besedilu, druga pa izvorni radijski igri, pri čemer je mediju prilagojena interakcija z bralcem. V diplomskem delu sem najprej analizirala osnovno zgodbo in interpretirala literarne osebe, predvsem Zaspanko v odnosu do ostalih oseb ter pripovedovalca, kraj in čas dogajanja. Nato sem zbrala posamezne različice pravlјice glede na medij: pri radijski igri sem opazovala realizacijo slušnih prvin radijske igre, pri slikanici sem jih najprej opredelila glede na tipologijo Marjane Kobe, nato pa še primerjala interakcijo vizualnih in verbalnih prvin na podlagi članka Marije Nikolajeve. Posvetila sem se tudi razlikam v samem besedilu. Za gledališke predstave sem najprej zbrala vse podatke, nato prebrala in pregledala knjižni izdaji igre (1959 in 1994). Zbrala sem ohranjene kritike in recenzije predstav, pogledala posnetke predstav ter si eno ogledala v gledališču. Pri vsaki uprizoritvi sem poskušala določiti posebnosti in modernizacije, s pomočjo posnetkov pa spremljala tudi odziv gledalcev. Skozi leta se je tako v dramski uprizoritvah kot slikanici zmanjšala vzgojna funkcija, bistvo zgodbe pa ostaja enako in se nas danes dotakne prav tako kot se je ob nastanku, če ne še bolj. Prav tako sta ohranjena komičnost in poetičnost Milčinskega, ki zaradi svoje večplastnosti nagovarja otroke in odrasle, kar samo še dodatno potrjuje kvaliteto pravlјice. Obsežno gradivo omogoča nadaljnje raziskovanje z različnih vidikov, prav tako pa zbrano gradivo še ni popolno.

8 Viri

1. Frane Milčinski: *Zvezdica Zaspanka: pravljica igra za marionete*. Ljubljana: Blasnikova tiskarna, 1959.
2. Frane Milčinski: *Zvezdica Zaspanka*. Zvočna kaset. Ljubljana: RTV, med 1970 in 1992.
3. Frane Milčinski: *Zvezdica Zaspanka*. Iustr. Mojca Cerjak. Ljubljana: Založba mladinska knjiga, 1992.
4. Frane Milčinski: *Zvezdica Zaspanka*. Ilustr. Mojca Cerjak. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1994.
5. Frane Milčinski: *Zvezdica Zaspanka*. Ljubljana: Mladinska knjiga (Nova Gorica: Soča), 1994.
6. Frane Milčinski: *Zvezdica Zaspanka*. CD-ROM. Ljubljana: RTV Slovenija, Založba kaset in plošč, 1995.
7. Frane Milčinski: *Zvezdica Zaspanka*. Ilustr. Gorazd Vahen. Ljubljana: Sanje, 2004.
8. Frane Milčinski: *Zvezdica Zaspanka* (skrajšana izdaja). Ilustr. Gorazd Vahen. Ljubljana: Sanje, 2004.
9. Frane Milčinski: *Twinkle Sleepyhead* (prevedel Sunčan Patrik Stone). Ilustr. Gorazd Vahen. Ljubljana: Sanje, 2004.
10. Frane Milčinski: *Zvezdica Zaspanka*. Video DVD. Ljubljana: RTV Slovenija, Založba kaset in plošč, 2006.
11. Frane Milčinski: *Das Schlafsternchen* (prevedla Amalija Maček). Ilustr. Gorazd Vahen. Ljubljana: Sanje, 2009.
12. Frane Milčinski: *Hvězdička Zaspalka* (prevedla Jana Šnytová). Ilustr. Gorazd Vahen. Ljubljana: Sanje, 2009.
13. Frane Milčinski: *Little Sleepy Star* (prevedla Ksenija Leban). Ilustr. Gorazd Vahen. Ljubljana: Sanje, 2009.
14. Frane Milčinski: *Stellina Sonnolina* (Prevedla Alenka Možina). Ilustr. Gorazd Vahen. Ljubljana: Sanje, 2009.
15. Frane Milčinski: *Zvezdica Zaspanka* (Prevedel Edo Fičor). Ilustr. Gorazd Vahen. Ljubljana: Sanje, 2009.
16. Frane Milčinski: *Zvezdica Zaspanka*. Lutkovno gledališče Ljubljana. Videogradivo.
17. Frane Milčinski: *Zvezdica Zaspanka*. Mini teater Ljubljana. (Ogled predstave 8. 12. 2012).
18. Frane Milčinski: *Zvezdica Zaspanka*. SNG Drama. Slikovno gradivo.

9 Literatura

1. Nika Arhar: Zvezdica Zaspanka. *SiGledal* 21. 11. 2012 (<http://www.veza.sigledal.org/prispevki/proгноza-premiere-zvezdica-zaspanka-v-mini-teatru>). Datum dostopa 22. 8. 2014.
2. Diego de Brea: Ko pride Zvezdica Zaspanka: igra za male in velike otroke. *Primorske novice* 11. 19. 1994.
3. Milena Mileva Blažič: Podoba realnih in fantastičnih mest ter prebivalcev v slovenski mladinski književnosti. *Mesto in meščani v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. Ljubljana:
4. Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete, 2006 (Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 42).
5. Milena Mileva Blažič: Priredba mladinskih besedil v Lutkovnem gledališču Ljubljana (1948–2009). *Slovenska dramatika*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelek za slovanske jezike in književnosti, 2012 (Obdobja, 31). 51–60.
6. Saša Bojc: Kdo tu manjka?. *Delo* 7.1. 2011.
7. Marij Čuk: Zvezdica Zaspanka. *Dnevnik* 7. 10 1994. <http://www.sng-si.si/repertoar/arhiv/predstave/2005071413155538>. (datum dostopa: 22. 8. 2014).
8. Helena Grandovec: Zemlja kot vzgojna kazen. *Večer* 7. 4. 1998.
9. Tonček Hrvatini. Intervju z Diano Kolofni. TVS, Regionalni program Koper 7. 10. 1994. Tipkopis.
10. Andrej Inkret: Zgodba o zaspani zvezdi. *Delo* 7. 10. 1994.
11. Marjana Kobe: *Pogledi na mladinsko književnost*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1987.
12. Barbara Sušec Michieli (idr.): *Gledališki terminološki slovar*. Ljubljana: Založba ZRC, 2011. (spletna verzija dostopna na: <http://bos.zrc-sazu.si/knjige/Gledali%C5%A1ki%20terminolo%C5%A1ki%20slovar.pdf>). Datum dostopa: 12. 8. 2014.
13. Jana Milčinski: *Moje življenje z Ježkom*. Mengeš: ICO, 1998.
14. Maria Nikolajeva: Verbalno in vizualno. Slikanica kot medij. *Otrok in knjiga*. Maribor: Mariborska knjižnica, Ljubljana: Pedagoška fakulteta, 2003. Številka 58, 5–25.
15. Tone Partljič: Struktura pripovedovalca v Zvezdici Zaspanki. *Otrok in knjiga*. Maribor: Mariborska knjižnica, 2005. Številka 62, 44–46.
16. Patrice Pavis: *Gledališki slovar*. Ljubljana: Mestno gledališče ljubljansko (Knjižnica MGL) 1997.

17. Slavko Pezdir: Vsemirje na zaslonu. *Delo* 13. 11. 2001.
18. Mateja Pezdirc Bartol: Sapramiška: slikanica, slušna igra in dramska uprizoritev. *Jezik in slovstvo* 56/ 1–2 (2011). 87–101.
19. Jože Pogačnik: *Slovenska književnost III*. Ljubljana: DZS, 2001.
20. Rosanda Sajko: *Poetičnost zvoka: ustvarjalne možnosti radijske igre za otroke*. Maribor: Mariborska Knjižnica, Otrok in knjiga, 2006.
21. Uroš Smasek: Drugačna lutkovna predstava. *Večer* 1. 12. 2001.
22. *Priročnik za branje kakovostnih mladinskih knjig*. Ljubljana: Pionirske knjižnice Ljubljana KOŽ, 2005. Spletni dostop:
http://www.mklj.si/prirocnik/item/451#U_ZW5MV_tIE (datum dostopa 22. 8. 2014).
23. *Slovenski gledališki letopis*. Ljubljana: Slovenski gledališki in filmski muzej, 1992–2013.
24. Dušan Moravec (ur.): *Repertoar slovenskih gledališč 1867-1967*.
25. Igor Saksida: *Slovenska mladinska dramatika*. Maribor: Založba obzorja, 1998.
26. Štefan Vervar (ur.): *Repertoar slovenskih gledališč 1982-1987*. (Ur Štefan Vervar). Ljubljana: Slovenski gledališki muzej, 1987.
27. Štefan Vervar (ur.): *Repertoar slovenskih gledališč 1987/88 - 1991/92*. Ljubljana: Slovenski gledališki muzej, 1993.
28. Tjaša Zajc: Zvezdica Zaspanka. *Mladina* 15. 6. 2012.
(<http://www.mladina.si/113181/zvezdica-zaspanka/>) Datum dostopa 22. 8. 2012.
29. *Zvezdica Zaspanka*. Gledališki list 1984/8. Ljubljana: Lutkovno gledališče Ljubljana.
30. *Zvezdica Zaspanka*. Gledališki list 1994/5. Nova Gorica: SNG Nova Gorica.
31. *Zvezdica Zaspanka*. Gledališki list 1997/98. Maribor: Lutkovno gledališče Maribor.
32. *Zvezdica Zaspanka*. Gledališki list 2008/09. Ljubljana: Lutkovno gledališče Ljubljana.
33. *Zvezdica Zaspanka*. Gledališki list 2012/13. Ljubljana: Mini teater.

Izjava o avtorstvu

Izjavljam, da je diplomsko delo v celoti moje avtorsko delo ter da so uporabljeni viri in literatura navedeni v skladu z mednarodnimi standardi in veljavno zakonodajo.

Ljubljana, 17. septembra 2014

Nika Zadavec